องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

สืบสานภูมิปัญญาเส้นทางผ้าไหม

จากใบหม่อนสู่ผืนผ้ามัดหมี่สีธรรมชาติ ของกลุ่มทอผ้าไหมทอแสงผีเสื้อ บ้านหนองแวง

แม่นิ่ม (นางทองปิ่น มาบุดา) ตัวแทนกลุ่มทอผ้าไหมทอแสงผีเสื้อ กับเส้นไหมมัดหมี่ที่ย้อมด้วยสีธรรมชาติ

ผ้าไหมมัดหมี่หนึ่งผืนไม่ได้เริ่มต้นที่กี่ทอผ้า แต่เริ่มจากใบหม่อนในแปลง ผ่านหนอนไหมนับพันตัว ที่ต้องดูแลราวกับลูกหลานเกือบหนึ่งเดือน ผ่านมือที่สาว ฟอก มัด และย้อมเส้นไหมทีละขั้นด้วยความอดทน กว่าจะกลายเป็นผืนผ้าที่มีทั้งความงามและเรื่องราว

บทความนี้จะพาไปรู้จักเส้นทางนั้นผ่านเรื่องเล่าของ**กลุ่มทอผ้าไหมทอแสงผีเสื้อ** ชุมชนที่ยังรักษาวงจรการผลิตผ้าไหมแบบครบวงจรไว้ได้จนถึงปัจจุบัน พร้อมย้อนมองสายใยระหว่างผ้าไหมไทยกับ**สถาบันพระมหากษัตริย์** ที่ทำให้ภูมิปัญญาจากชนบทกลายเป็นมรดกที่คนทั้งชาติภาคภูมิใจ

ทำไมต้อง "ทอแสงผีเสื้อ"

แม่นิ่ม (นางทองปิ่น มาบุดา) ตัวแทนของกลุ่ม เล่าเรื่องที่ได้ฟังต่อกันมาจากคนเฒ่าคนแก่ว่า ในอดีตชาวบ้านเลี้ยงหนอนไหมกันเป็นจำนวนมาก แต่ยังขาดความรู้ในการยับยั้งวงจรชีวิตของดักแด้ ตัวไหมในรังจึงฟักออกมาเป็นผีเสื้อ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า **"ตัวบี้"** บินว่อนเต็มบ้านเรือน

เมื่อกลุ่มทอผ้าได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้ง ชุมชนจึงนำคำว่า "ผีเสื้อ" มาตั้งเป็นชื่อกลุ่มเพื่อเก็บรักษาความทรงจำนั้นไว้ และยังถ่ายทอดออกมาเป็น**"ลายผีเสื้อ"** ลวดลายผ้าไหมที่เป็นเอกลักษณ์ประจำกลุ่มมาจนถึงทุกวันนี้

ปัจจุบันกลุ่มทอผ้าไหมทอแสงผีเสื้อเป็นหนึ่งในกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแวงที่โดดเด่นด้วยภูมิปัญญาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมแบบดั้งเดิม และยังรักษาการผลิตไว้ครบทุกขั้นตอนด้วยมือของคนในชุมชนเอง

ไหมไทย สายใยแห่งพระมหากรุณาธิคุณ

หากจะกล่าวถึงผ้าไหมไทยในวันนี้ ย่อมไม่อาจละเลยพระมหากรุณาธิคุณของ **สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง** ผู้ทรงเห็นคุณค่าของผ้าทอพื้นบ้านตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นเพียงผ้าที่ชาวบ้านทอไว้ใช้เองในครัวเรือน และทรงส่งเสริมจนกลายเป็นอาชีพที่เลี้ยงครอบครัวได้ทั่วประเทศ คณะรัฐมนตรีจึงมีมติถวายพระสมัญญา **"พระมารดาแห่งไหมไทย"** เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2555

เส้นทางพระราชกรณียกิจด้านหม่อนไหม

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ
2513	ทรงพบว่าชาวบ้านในจังหวัดนครพนมทอผ้าไหมมัดหมี่ไว้ใช้เองแทบทุกครัวเรือน จึงทรงส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้าไหมเป็นอาชีพเสริม
2519	ทรงก่อตั้ง **มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ** เพื่อสร้างรายได้เสริมแก่ราษฎรในถิ่นทุรกันดาร และพัฒนางานทอผ้าให้ได้มาตรฐาน
2548	จัดตั้งสถาบันหม่อนไหมแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ (11 สิงหาคม)
2552	จัดตั้งกรมหม่อนไหม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (4 ธันวาคม)
2555	คณะรัฐมนตรีถวายพระสมัญญา "พระมารดาแห่งไหมไทย" และพิพิธภัณฑ์ผ้าในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการ
2568	เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2568 สิริพระชนมพรรษาปีที่ 93 ทรงทิ้งมรดกด้านผ้าไทยไว้ให้แผ่นดิน

สายใยนี้เชื่อมมาถึงบ้านหนองแวงโดยตรง เพราะ **ไข่ไหมพันธุ์ไทยลูกผสม** ที่กลุ่มใช้เลี้ยงได้รับมาจากศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดสระบุรี ในสังกัดกรมหม่อนไหม ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ดูแลงานหม่อนไหมของประเทศสืบต่อจากพระราชปณิธานของพระองค์

จากไข่ไหมสู่รังไหม

วงจรการสร้างสรรค์ผ้าไหมมัดหมี่ทอมือของบ้านหนองแวงเริ่มจากการเลี้ยงหนอนไหม ส่วนใหญ่ใช้ **ไข่ไหมพันธุ์ไทยลูกผสม** ซึ่งให้รังใหญ่และเส้นไหมยาว หนอนไหมจะเติบโตผ่านการลอกคราบ 4 ครั้ง แบ่งเป็น 5 วัย ตลอดช่วงนี้ต้องให้ใบหม่อนสดอย่างสม่ำเสมอ

การเลี้ยงหนอนไหมวัย 1 ถึงวัย 5

ระยะ	ระยะเวลาโดยประมาณ	การดูแล
วัย 1	3-4 วัน	เริ่มจากไข่ไหมที่ฟักเป็นตัว ให้กินใบหม่อนอ่อน เลี้ยงใน 1 กระด้ง
วัย 2-3	3-4 วัน	ขยายกระด้งตามขนาดตัวที่โตขึ้น จาก 1 เป็น 2, 4 และ 8 กระด้ง
วัย 4	4-5 วัน	ขยายเป็นประมาณ 10 - 12 กระด้ง
วัย 5	5-6 วัน	วัยที่กินมากที่สุด ขยายจนถึง 24 - 26 กระด้ง
รวม	**ประมาณ 18-20 วัน**	จนหนอนไหม "สุก" พร้อมเข้าจ่อ

หนอนไหมวัยแรกบนใบหม่อน

หนอนไหมวัยโตในกระด้ง

เข้าจ่อ: หนอนไหมสร้างรัง

เมื่อเลี้ยงได้ประมาณ 18-20 วัน หนอนไหมจะ **"สุก"** สังเกตได้จากลำตัวที่ใสขึ้นและเปลี่ยนสี (ชาวบ้านเรียกว่าตัวเริ่ม "แดง") และหยุดกินใบหม่อน จากนั้นจึงนำขึ้น **"จ่อ"** ซึ่งเป็นโครงไม้ไผ่สานขนาดประมาณ 1.50 - 1.80 เมตร ให้หนอนไหมพ่นใยสร้างรัง

1. **วันที่ 1-3** หนอนไหมพ่นเส้นใยสร้างรังห่อหุ้มตัวเอง
2. **วันที่ 4** หนอนไหมลอกคราบกลายเป็นดักแด้อยู่ภายในรัง
3. **วันที่ 5** เก็บรังไหมออกจากจ่อ เพื่อเตรียมสาวไหม

รังไหมสีเหลืองทองในจ่อ

นวัตกรรมง่าย ๆ ที่แก้ปัญหาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า

ปัญหา "ผีเสื้อบินเต็มบ้าน" ในอดีต วันนี้ชุมชนแก้ได้ด้วยวิธีที่เรียบง่าย คือ **นำรังไหมใส่ถังน้ำแข็ง** เพื่อชะลอหรือยับยั้งไม่ให้ดักแด้ฟักเป็นผีเสื้อ ทำให้มีเวลาสาวไหมได้ครบโดยรังไม่เสียหาย เพราะหากผีเสื้อเจาะรังออกมา เส้นไหมจะขาดเป็นท่อน ๆ จนสาวต่อไม่ได้

จากรังไหมสู่เส้นไหมมัดหมี่

1. การสาวไหม

ดึงเส้นไหมออกจากรังไหมทีละหลายรังพร้อมกัน โดยต้มรังไหมในน้ำร้อนอุณหภูมิประมาณ **80 – 90 องศาเซลเซียส** เพื่อให้กาวไหมอ่อนตัวและคลายเส้นใยออก ปัจจุบันกรมหม่อนไหมสนับสนุน **เครื่องสาวไหมไฟฟ้า** ที่ช่วยให้สาวไหมได้สะดวก รวดเร็ว และแยกดักแด้ออกได้ง่ายขึ้น โดยเครื่องหนึ่งสาวเส้นไหมได้วันละประมาณ 1 กิโลกรัม

รังไหมในหม้อต้มระหว่างการสาว

เส้นไหมดิบสีเหลืองที่สาวได้

2. การกรอไหม

นำเส้นไหมที่สาวได้มากรอด้วย **"เล่ง"** เพื่อให้เส้นไหมเรียงตัวเป็นระเบียบ ไม่พันกันยุ่งเหยิง และดึงใช้งานในขั้นตอนต่อไปได้ง่าย

การกรอเส้นไหมด้วยเล่ง

3. การลอกกาวไหม (ฟอกไหม)

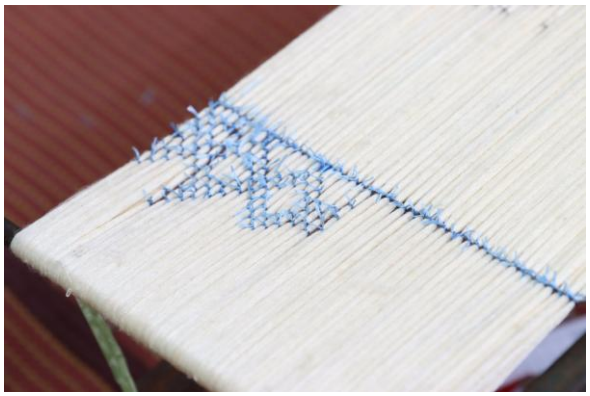
นำเส้นไหมไป**ต้มในน้ำด่าง** เช่น สารละลายโซดาแอช (Soda ash) ร่วมกับสบู่ เพื่อล้างกาวไหม (เซริซิน) ที่เคลือบเส้นใยออก เส้นไหมจะนุ่ม เงางาม และเปลี่ยนจากสีเหลืองเป็นสีขาวนวล ขั้นตอนนี้สำคัญมาก เพราะหากลอกกาวไม่หมด สีย้อมจะเกาะอยู่ที่กาว และหลุดออกเมื่อซัก ทำให้ผ้าตกสีได้

4. การกวักและมัดหมี่

นำเส้นไหมไปกวัก แล้วขึงบนโฮงมัดหมี่ จากนั้น **มัดด้วยเชือกตามรหัสลายที่กำหนดไว้** ส่วนที่ถูกมัดจะกันไม่ให้สีย้อมซึมเข้าไป เมื่อแกะเชือกออกภายหลังจึงเกิดเป็นลวดลาย หัวใจของผ้ามัดหมี่จึงอยู่ที่ความแม่นยำของช่างมัดในขั้นตอนนี้

มัดหมี่ด้วยเชือกทีละช่วง

ลวดลายที่เริ่มปรากฏบนโฮงมัดหมี่

5. การย้อมสีธรรมชาติ

เส้นไหมที่มัดหมี่แล้วจะถูกนำไปย้อมด้วยสีจากวัตถุดิบในท้องถิ่น พืชแต่ละชนิดให้เฉดสีแตกต่างกัน และยังนำมาผสมกันเพื่อให้เกิดสีใหม่ได้อีกด้วย

วัตถุดิบจากธรรมชาติ	เฉดสีที่ได้
ฝักคูนอ่อน / ฝักคูนแห้ง	เหลืองสดใส จนถึงเหลืองเข้ม
ใบมะพูด	เหลืองธรรมชาติ
ใบแก้ว ผสมใบสาบเสือ	เขียว
ครั่ง (ผสมใบมะพูดหรือฝาง)	แดง ชมพู หรือส้ม
หมักโคลน (เส้นไหมที่ย้อมครั่งแล้ว)	เทาเข้ม หรือดำนุ่มนวล
มะม่วงหาวมะนาวโห่ + ดอกอัญชัน + สารส้ม	ม่วง

เส้นไหมมัดหมี่หลังย้อมสีธรรมชาติ

เส้นไหมย้อมโทนเข้มเผยลวดลายจุด

6. ปั่นหลอดใส่กระสวย

เมื่อย้อมสีเสร็จ จะแกะเชือกมัดหมี่ออก นำเส้นไหมใส่กง ปั่นใส่หลอด แล้วบรรจุลงกระสวย พร้อมสำหรับการทอ

หลอดเส้นไหมหลากสีที่พร้อมใส่กระสวย

7. ทอเป็นผืนผ้า

ช่างทอจะพุ่งกระสวยผ่านเส้นยืนทีละเส้นและจัดให้ลวดลายมัดหมี่เรียงต่อกันพอดี ผ้าหนึ่งผืนจึงรวมความชำนาญของทุกขั้นตอนก่อนหน้าไว้ด้วยกัน

การทอผ้าไหมด้วยกี่พื้นบ้าน

สร้างรายได้ที่ยั่งยืน

รายได้จากการเลี้ยงไหมและทอผ้าทำให้คนในชุมชนอยู่ได้โดยไม่ต้องทิ้งถิ่นฐาน และยังเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นไปพร้อมกัน นอกจากผืนผ้าแล้ว กลุ่มยังจำหน่ายเส้นไหมและผลพลอยได้จากการสาวไหมได้อีกด้วย

ผลิตภัณฑ์	ราคาโดยประมาณ
ผ้าไหมมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาติ	3,000 - 3,500 บาท / ผืน
เส้นไหมไทยพื้นบ้าน	2,500 บาท / กิโลกรัม
เส้นไหมพันธุ์ไทยลูกผสม	2,000 บาท / กิโลกรัม
ดักแด้ (ผลพลอยได้ จำหน่ายเป็นอาหาร)	150 บาท / กิโลกรัม

ไหมไทยพื้นบ้าน กับไหมพันธุ์ไทยลูกผสม ต่างกันอย่างไร

ลักษณะ	ไหมไทยพื้นบ้าน (ไหมบ้าน)	ไหมพันธุ์ไทยลูกผสม
ขนาดหนอน / รัง	ตัวเล็ก รังเล็ก	ตัวใหญ่ รังใหญ่
เส้นไหม	เส้นสั้นกว่า นิยมสาวมือลงกระบุง ชาวบ้านเรียกกันว่า “ไหม GI”	เส้นยาวและได้ปริมาณมากกว่า
ราคาเส้นไหม	สูงกว่า ประมาณ 2,500 บาท/กก.	ประมาณ 2,000 บาท/กก.
การขยายพันธุ์	ปล่อยให้ฟักเป็นผีเสื้อ ผสมพันธุ์และวางไข่เองได้	ต้องรับไข่ไหมจากศูนย์หม่อนไหม

แม่นิ่มกับผ้าไหมฝีมือสมาชิกกลุ่ม

สืบสานพระราชปณิธาน สู่รัชสมัยปัจจุบัน

งานส่งเสริมผ้าไทยที่**สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง** ทรงวางรากฐานไว้กว่าหกทศวรรษ ได้รับการสืบสานต่อโดย **สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดา พัชรสุธาพิมลลักษณ พระบรมราชินี** ซึ่งทรงอนุรักษ์ ทำนุบำรุง และต่อยอดงานหัตถกรรมและผ้าทอพื้นถิ่น เพื่อให้ราษฎรมีรายได้เสริมอย่างต่อเนื่อง และลวดลายผ้าประจำท้องถิ่นไม่สูญหายไปตามกาลเวลา ตัวอย่างพระราชกรณียกิจ ได้แก่

- **ทรงเป็นแบบอย่างการแต่งกายด้วยผ้าไทย** ทรงฉลองพระองค์ผ้าไหมไทยที่มีลวดลายเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นในพระราชพิธีและพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทั้งชุดไทยพระราชนิยมและแบบร่วมสมัย
- **ทรงนำผ้าไทยสู่สายตาชาวโลก** ในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนราชอาณาจักรภูฏานอย่างเป็นทางการ ระหว่างวันที่ 25 - 28 เมษายน พ.ศ. 2568 ทรงฉลองพระองค์ผ้าไหมแพรวาฝีมือสมาชิกศิลปาชีพบ้านโพน จังหวัดกาฬสินธุ์ และผ้าจกฝีมือสมาชิกศิลปาชีพจากหลายพื้นที่
- **ทรงใส่พระทัยการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า** ทรงออกแบบกระเป๋าถือจากเศษผ้าไหมที่เหลือจากการตัดฉลองพระองค์ เพื่อลดขยะและเพิ่มคุณค่าให้วัสดุ
- **ทรงติดตามงานศิลปาชีพอย่างใกล้ชิด** เช่น เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563 เสด็จฯ ไปทอดพระเนตรการดำเนินงานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ณ ศูนย์ศิลปาชีพเกาะเกิด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- **ครบ 50 ปี มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ (พ.ศ. 2569)** มีการจัดนิทรรศการ "Future SUPPORT"
  ณ พิพิธภัณฑ์ผ้าในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เพื่อถวายพระเกียรติและนำเสนอการต่อยอดภูมิปัญญาผ้าไทยสู่อนาคต

จากผีเสื้อในความทรงจำ สู่ผืนผ้าแห่งอนาคต

เรื่องราวของกลุ่มทอผ้าไหมทอแสงผีเสื้อสะท้อนให้เห็นว่า ภูมิปัญญาจะอยู่รอดได้เมื่อมีทั้ง **คนในชุมชนที่ยังลงมือทำ และการสนับสนุนที่มองเห็นคุณค่า** ตั้งแต่พระราชปณิธานของสมเด็จพระพันปีหลวงที่ทรงจุดประกายให้ผ้าไหมไทยมีที่ยืน มาจนถึงการสืบสานของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีในวันนี้

ทุกครั้งที่เราเลือกใช้ผ้าไหมทอมือ เราไม่ได้ซื้อเพียงผืนผ้า แต่กำลังช่วยให้เส้นทางจากใบหม่อนสู่ผืนผ้าเส้นนี้ยังคงดำเนินต่อไปจากรุ่นสู่รุ่น